

Könyvtárosi jövőkép – szociológus szemmel

Nagy Attila

A 90-es évek elején hazánkban végzett szociológiai vizsgálatok eredményei nyomán kirajzolódnak a lakosság félelmeiről, bizonytalanságáról, borúlátásáról tanúskodik. Mintha valami általános reményvesztettség, önismeret- és önbizalomhiány terjedne ragályos kórként az országban, mintha a tőlünk is függ, rajtunk is múlik tudata valahol elveszett volna az elmúlt évtizedek sorozatos anyagi, erkölcsi, politikai megpróbáltatásai folyamán. Egyetlen példa: a magyarországi megkérdezett felnőttek több, mint ötöde teljesen reménytelennek ítéli a magyarság megmaradási esélyeit, távlati jövőjét, míg a mérsékelt borúlátással és a bizonytalansággal jellemezhető összeített aránya is 30%.¹

Itt és most nem lehet feladat ezzel a jelzett közvélekedéssel, annak nyilvánvalóan sokszálú összefüggésrendszerével foglalkoznunk. Csupán jelezni kívántuk, hogy a könyvtárosi jövőkép Vidra Szabó Ferenc írásában² is jól érzékelhető tétovásága, határozatlansága, hitevesztettsége csak elszakíthatatlan része a nagyobb egésznek. Egy percre sem tagadva tehát a tágabb összefüggések (gazdaság-, szociál- és kultúrpolitika - értékrend stb.) elemzésének szükségességét, mielőbbi kikerülhetetlen elvégzését a következőkben szinte kizárólag a *könyvtárosok lehetséges jövőképének* felvillantására, felvázolására teszünk egy tétova kísérletet.

Elsőként a jövőkép nyilvánvalóan dinamikus természetére szeretnénk utalni. Részben mai viszonyaink meghosszabbítását, mai ismereteink, illetve azok hiányának kivetítését tartalmazza, másrészt ennek a jövőképnek a húzó, dinamizáló hatása befolyásolja a máé, a mindennapok tégláiból épülő hónapokat, éveket. Akinek nincs többé-kevésbé körvonalazott elképzelése saját jövőjéről, annak kisebb az esélye a tudatos építkezésre, az inkább szenvedője, s jóval kevésbé szerzője lesz saját "drámájának". Vagyis a jövőkép kontúrталansága, gyengesége az önismeret és az önbizalom hiányára is visszavezethető.

Egy-egy költségvetési, pénzügyminiszteri döntés nyomán hány könyvtárost lehet szélnek eresztetni, hány könyvtárat lehet bezárni, nyitvatartását ideiglenesen szüneteltetni? Mennyire is

vagyunk fontosak a társadalom számára? - sorjáznak az égető kérdések.

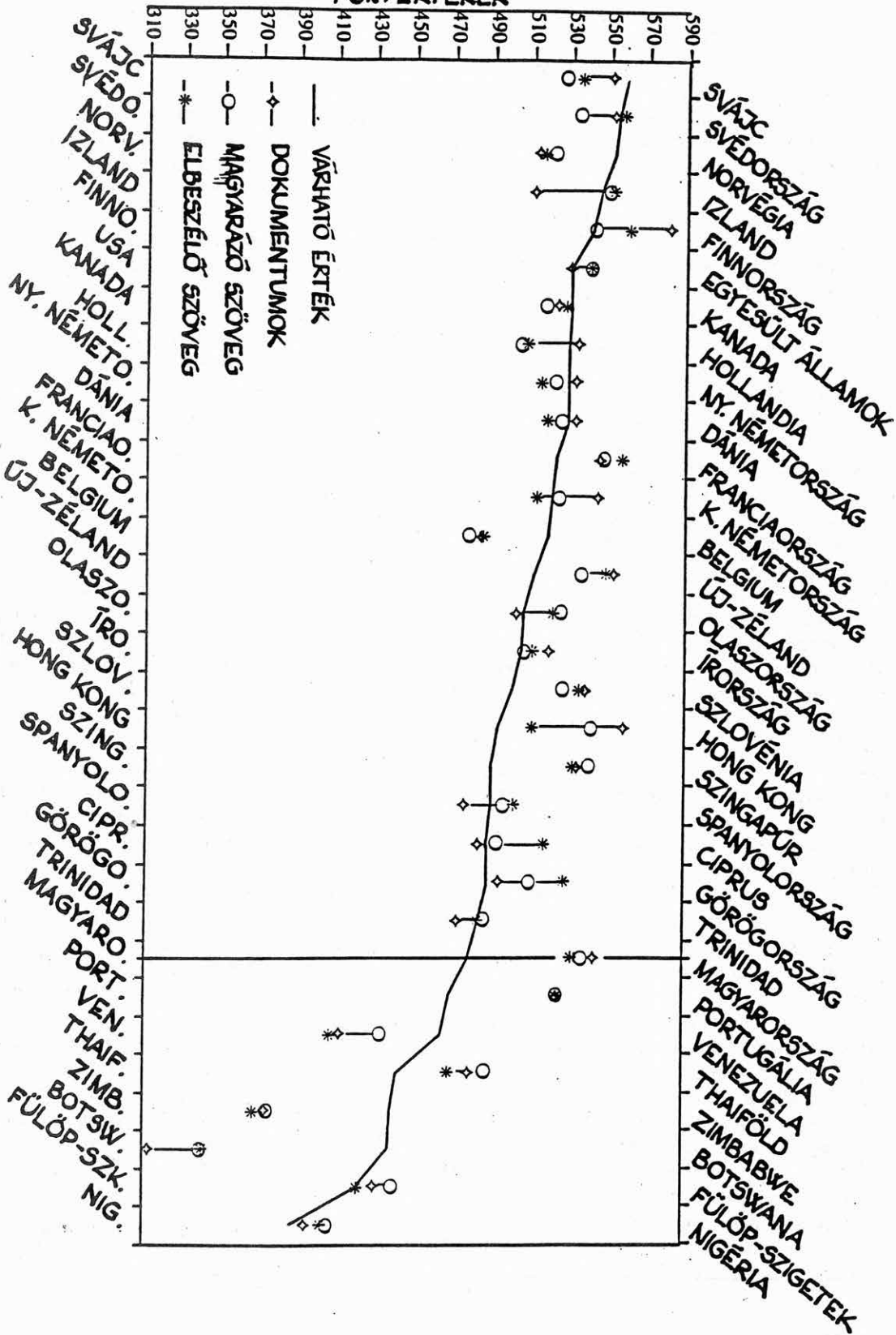
Lássuk világosan! A könyvtár tipikusan a középosztály egyik legfontosabb intézménye. A hatalom, a pénz kiváltságosai és elesettjei egyaránt egészen jól megvannak nélkölünk. Részben nincsenek ilyen jellegű igényeik, részben pedig – a gazdagabbak – éppen kiváltságaik révén, könnyedén megszerzik “bármilyen áron” is a számukra fontos, hasznos információkat, illetve örömforrásokat. A könyvtárosi önbizalom gyengeségének hátterében tehát egy rendkívül kemény társadalmi tény, a magyarországi középosztály kialakulatlansága, fejletlensége áll. (A részletes szociológiai kifejtés helyett gondoljunk csak a gazdasági, kulturális és politikai mozgástérrel, autonómiával rendelkezők szűk rétegére!) A felnőtt lakosság mindössze 14%-a minősült könyvtárhasználónak legutóbb³, miközben az aktív keresők negyede rendelkezett középiskolai végzettséggel, s a főiskolai vagy egyetemi diplomások aránya sem volt több 10%-nál. Amint látható, ez a három adat nagyon szorosan összekapcsolódik. Olyan mértékben vagyunk, leszünk fontosak, amilyen mértékben a magyar közép- és felsőoktatási rendszer fejlesztésére vagy stagnálására, illetve a középosztályosításra, a középrétegek (önálló vállalkozók, iparosok, kereskedők és az értelmiségiek rétegének) erősítésére vonatkozó döntések megszületnek (netán elmaradnak). A társadalmi folyamatok, összefüggések illusztrálásaként és egyúttal saját, könyvtárosi önbizalmunk, önértékelésünk erősítése okán, álljunk meg itt egy gondolat erejéig! A könyvtárhasználókat döntően az iskolarendszer küldi, hívja, rendeli a legjobb, leghozzáférhetőbb dokumentum-gyűjteményekhez, vagyis könyvtáraink legnagyobb “megrendelője” a közoktatási, kiemelten a közép- és felsőoktatási rendszer egésze.

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell az összefüggés kölcsönös jellegét is! A közoktatás teljesítménye jelentős mértékben éppen tőlünk, a könyvtári rendszertől, szolgáltatásaink erejétől, gazdaságától, hatékonyságától függ. Ennek bizonyítékeként hadd mutassunk be egy ábrát, amely egy széles körű nemzetközi vizsgálat legfontosabb eredményeit sűríti magába⁴. Az International Association for the Evaluation of Educational Achievement szervezete, összesen 650 ezer amerikai dollárt felemésztő kutatás során a

32* oktatási rendszer eredményességét összehasonlító vizsgálatban a 9 és 14 évesek korosztályának olvasni tudását, illetve annak összetevőit, meghatározóit vette górcső alá. (E vizsgálat eredményeiről, annak magyar vonatkozásairól több alkalommal már magunk is részletesen szóltunk, írtunk⁵.) Itt most egyetlen mozzanatot szeretnénk az ábra segítségével az olvasó figyelmébe ajánlani: milyen mértékben támaszkodik oktatási rendszerünk a hazai könyvtári hálózat egészére? Ábránk alapvetően a tényleges vizsgálati eredmények és az elméletileg várható értékek egybeesését, s csupán néhány alkalommal azok jellegzetes eltérését mutatja be. A folyamatos vonallal jelzett várható érték megjelenítését a számítógépekre, illetve a beléjük táplált kemény adatok kombinációit elgondoló tudósokra bízta. Mint látható alapos okkal, hiszen az esetek döntő többségében elhanyagolhatóan alacsony volt a két érték közötti eltérés, szórás mértéke. Vagyis az a 9 kemény adat (az egy főre jutó nemzeti jövedelem, az átlagos életkor, a koraszülések aránya, a pedagógusok fizetése, az oktatás költségvetési részesedése, nyelvi homogenitás, a kötelező iskolai osztályok száma, a napilapok példányszáma és a könyvtári egységek mennyisége 1000 lakosra vetítve), amelyet országoként begyűjtöttek, nagy biztonsággal megfelelő alapnak bizonyult a tényleges vizsgálati eredmények előrejelzéséhez. Néhány esetben (Norvégia, Belgium, Zimbabwe, Botswana) azonban gyengébb, más esetben (Szingapúr, Portugália) viszont lényegesen jobb eredmények születtek, mint azt a számítógép jósolta. Magyarországon egyértelműen jobban olvasnak a gyerekek annál, amit az objektív körülmények (nemzeti jövedelem, egészségügy, oktatási rendszer stb.) kombinációja előre jelezhetővé tesz. E vizsgálati eredmény értelmezése messzire vezetne (a kultúra, az anyanyelven nyomtatott szó jelentősége Közép-Európában, a nemzeti létben szinte folyamatosan fenyegetett Magyarországon stb.), ezért most maradjunk a tények szintjén! Mégis kikerülhetetlen kötelességnek tűnik legalább egy kérdőjel felrajzolása. Ha a számított érték ennyivel gyengébb, akkor a jövőbeli rohamos csökkenés lehetőségét kell kiolvasnunk az ábrából?

* Az adatok fevételekor a két Németország egyesítése formálisan ugyan már megtörtént, de az oktatási rendszerek esetében még pontosabb, ha két önálló entitásról beszélünk. (N.A.)

PONTÉRTÉKEK

Az elméletileg elvárható és a tényleges teljesítmények országonként (8. osztályosok)

A tények, az adatok azonban még folytatód-
nak. A kutatók megvizsgálták, hogy a fenti 9 té-
nyező közül melyeknek volt erősebb vagy gyen-
gebb befolyása, összefüggése a tényleges ered-
ményekkel. Elemzéseik nyomán arra a meglepő
következtetésre jutottak, hogy a pedagógusok fi-
zetése, illetve az oktatási költségek egy főre vetít-
ett nagyságrendje egyáltalán nem, vagy alig be-
folyásolja a tanulók olvasni tudásának mértékét,
míg ezzel ellentétben a kötelező iskolai osztályok
száma, a napilapok és a közművelődési könyvtári
állományegységek 1000 lakosra vetített nagy-
ságrendje, illetve a könyvtárlátogatások gyakori-
sága rendkívül erős összefüggést mutat az olvas-
ási próbákban elért pontszámokkal. Egyszerűb-
ben szólva: az a gyerek tud jól olvasni, akit olvasó
felnőttek vesznek körül, aki maga is szeret olvas-
ni és ezt gyakran meg is teszi, megteheti, mert
vannak körülötte könyvek és könyvtárak (családi,
iskolai, községi, városi bibliotékák).

Minden önhietség nélkül fogalmazhatjuk meg
tehát, hogy a magyar könyvtári rendszer a "hátán
viszi" közoktatási rendszerünk egészét (az ottho-
ni, családi könyvgyűjtemények mellett)⁶, jelentős
mértékben az iskolai és közművelődési könyvtá-
rak állományától, nyitvatartási idejétől, a könyvtá-
rosok szakszerű és jókedvű, segítőkész munká-
jától függ mindaz, amit iskoláink eredményessé-
géről mondhatunk. Tehát van, amivel joggal
büszkélkedhetünk!

Önismeretünk, önbecsülésünk erősítése mel-
lett talán egy másik üzenet is kiolvasható az előb-
biekből. Nevezetesen a legszorosabb egymásra-
utaltság! Mostanában, a költségvetési keretek fo-
lyamatossá váló szűkítésének idején fontos lehet
nyomatékosítani: a könyvtári szolgáltatások radi-
kális csökkentése az oktatási rendszer hatékony-
ságát fogja jelentős mértékben rombolni! És for-
dítva! A gyerek az olvasás alapjait az iskolában
(vagy otthon) sajátítja ugyan el, de a begyakorlás,
a készség csiszolása már az önkéntes, saját örö-
mére végzett, többek között "könyvtári" olvasás
eredménye is. Továbbá, aki viszont nem tanul
meg jól olvasni, annak szükségképpen támadnak
iskolai kudarcai, továbbtanulási – és majd szük-
ségképp elhelyezkedési – esélyei is határozottan
romlanak. Kényszerűen elszenvedhetjük a nyit-
vatartási órák csökkentését, a beszerzési keretek
szűkítését, de egy pillanatra sem szabad magun-
kat feleslegesnek, kegyelemből eltartottnak, az
éppen hatalmon lévők jóindulatától, belátásától
függőnek érezni!

Jövőképek

Visszapillantással érdemes kezdeni. *Katsányi
Sándor* néhány évvel ezelőtt a XX. századi könyv-
tárosi ideológiák áttekintésekor⁷ három alapvető
attitűdöt körvonalazott: a humanista nevelőit, a li-
berális szolgáltatóit és a szociális elkötelezettsé-
gűt. Ha tetszik, akkor ezek a magatartásmódok,
viselkedési stílusok az uralkodó ideológiák vál-
tozásaival párhuzamosan alakultak át, időben
egymást követve merültek fel, illetve váltak jel-
lemzővé. Ha viszont földközelpen maradtunk, ak-
kor inkább ugyanazon személyek, kollegák, tes-
túletek szemléletmódjának módosulásáról, gaz-
dagodásáról, differenciálódásáról kell szólnunk.
Annál is inkább, mert ahogyan arról a hétköznapi
tapasztalat és a célzott megfigyelések nyomán
egybehangzóan beszámolnak kollégáink⁸, az
utóbbi években 3 ponton jól érzékelhető a könyv-
tári szolgáltatások iránti igények erősödése:

a) az áremelkedéseknek is köszönhetően nö-
vekszik a lektúrák (videókazettán is) iránti keres-
let (vesd össze - liberális szolgáltató könyvtár!),

b) a közép- és felsőfokú tanulással összefü-
gő feladatok, kérések gyarapodása ugyancsak jól
látható (v. ö. humanista nevelő attitűd),

c) és végül az utóbbi 4-5 évben gyakoribbá
váltak a munkanélküliséggel, a marginalizálódás-
sal, a devianciákkal kapcsolatos jelenségek, igé-
nyek (v. ö. szociálisan érzékeny könyvtáros).

Égészítsük ki a sort a számítógépes me-
nedzser típusával! Azzal a magabiztosan mosoly-
gó, az adatbázisok, a számítógépes hálózatok, a
szoftver programok nyelvén beszélő és elektroni-
kus postán levelező, az Internetet naponta hasz-
náló kollégákkal, akik számára nem csupán a fen-
tiek (humanista-nevelő, liberális-szolgáltató, szo-
ciális- elkötelezettségű) jelentik már a mindennapi
dilemmák sűrűjét, hanem ezek mellett a technika
hatékony működtetése, illetve a használat módjá-
nak mielőbbi megtanítása, a kutató, az oktató, az
egyetemi, főiskolai hallgató könyvtárhasználói
önállóságának kialakítása. (Igaz, ez utóbbi típus
egyelőre inkább a szak-, illetve a felsőoktatási
könyvtárakban válik jellemzővé.)

A fentiek átgondolása, valamint a jól látható
társadalmi, és az ezekkel szorosan összefüggő
könyvtári változások felidézése nyomán, szak-
mánk sajátos divergáló tendenciát jelez:

a) egyre több könyvtáros érzi szükségét,
hogy a szociális munkában a mentálhigiénés

feladatok ellátásában is jártasságra tegyen szert, mert egyre több munkanélkülivel, kallódó fiatallal, fogyatékkal, kábítószerrel stb. kell foglalkoznia,

b) mások viszont az adatbázisok, a programnyelvek, az üzleti információk stb. kezelésében igényelnek gyors és hatékony képzést, továbbképzést.

Szociális munkás és információmenedzser? A két pólus elkülönülése természetesen az egyéni hajlamoktól, személyiségjegyeiktől és a környezettől, az adott könyvtárat használók "megrendeléseitől", igényeitől egyaránt függ.

A jelzett attitűdök, magatartásmódok mögött azonban létezik egy átfogóbb, mélyebb dilemma, s az erre adott válasz alapvetően összefügg a könyvtárosi jövőkép tartalmával. Értelmiséginek vagy csupán diplomás szakembernek tudja-e magát a mai magyar könyvtáros társadalom java?

A válasz pontos megfogalmazásához elsőként egy megbízható vizsgálatot kellene végeznünk, de ki ad ma erre 1-2 millió forintot? Másrészt röviden szólnunk kell az értelmiségi lét fogalmáról. Ha csupán az alkotó értelmiségiekre szűkítjük le a kört, akkor féltő, hogy a könyvtárosok közül egyre kevesebbnek (2-3% vagy csak néhány ezrelék) lenne joga erre a címkére. Ráadásul, a politikai viszonyok konszolidációjával párhuzamosan mind kevesebb a 30-40 éve intézményeinkbe került "emigráns értelmiségi".

Ha viszont felidézzük a századelő magyar szociológiai szakirodalmának⁹ egyik gyakran használt fogalmát, az organikus értelmiségi címkéjét, akkor egy éles sugárral tudjuk talán a könyvtárosi jövőképet is megcélozni. Amint az idevágó irodalomból tudjuk, az organikus, a szerves értelmiségi elsődleges feladata a társadalom normális működésének, működtetésének fenntartása, elősegítése. A pedagógus, az orvos, a lelkész és a könyvtáros alapvetően a kultúra átörökítését, a tradíció használható részének továbbadását szolgálja. De értelmiséginek lenni egyúttal egy kritikai attitűd meglétének bizonyítását is jelenti. Nem pusztá elszenvedést, nem csupán a körülmények hatalma általi sodródást, hanem reflexiók megfogalmazását, összefüggések, ok-okozati láncolatok megértésének, átlátásának készségét is bírni és gyakorolni kell annak, aki az organikus értelmiségiek csoportjába kívánja önmagát sorolni. Mindezek hiányában talán pontosabb lenne raktárosnak, diplomás szak-

munkásnak minősíteni önmagunkat és/vagy kollégáink jelentős részét.

Tegyük fel nagyon gyakorlatias módon a kérdést! Diplomás szakemberként milyen kiemelkedő olvasmányélményeink voltak az utóbbi 2-3 évben? Kikkel és milyen módon osztottuk meg azokat? Milyen összefüggéseket, kritikai észrevételeket fogalmaztunk írásban vagy szóban mi meg (nem szajkóztunk, ismételtünk, variáltunk csupán) az utóbbi 4-5 év magyar társadalom-, gazdaság-, szociál- vagy éppen kultúrpolitikájával kapcsolatban? Nem teteti-e el egészen bennünk az eredendően bizonyára meglévő organikus értelmiségit az örökös költségvetési, számítógépesítési, pénzügyi alkudozások, panaszkodások, netán fontoskodások sorozata?

Jövőképünk magabiztosabb felrajzolásához segít, ha még két további összefüggést tudatosítunk. A következő évtized kikerülhetetlen és egyre sürgetőbb feladata közeledni minden tekintetben az Európai Unióhoz. A jogi és közgazdasági szféra változtatásával párhuzamosan a perdöntő lépést éppen a kulturális életben kell megtennünk. Manapság Magyarországon a megfelelő korú népesség kétötöde érettségizik, míg a nyugat-európai demokráciákban ez négyötöd. Ugyanezen viszonyszám a felsőoktatásra vetítve 13% kontra 30%. Ebben az összefüggésben már sokkal érthetőbb, hogyan is lehet a felnőttek 60%-a könyvtárhasználó Dániában. Ott ilyen méretű a középosztály. Kikerülhetetlen feladat a közelítés, tehát az érettségizők jövőbeni kétharmados részaránya, illetve a főiskolára és egyetemre kerülők számának megduplázása¹⁰, hiszen köztudott, hogy a versenyben csakis a nagy tudás- és információtartalmú termékek és szolgáltatások indulhatnak eséllyel, s ezeket kizárólag a magasán képzett és folyamatosan tanuló, könyvtárhasználó munkaerő tudja megtermelni.

Iskolák megszüntetése, összevonása, a felsőoktatásban dolgozók létszámának csökkentése – miközben az érettségizők és diplomát szerzők aránya csaknem duplájára emelkedik majd? Ez egyértelműen a nagyobb – várostól az egyetemig – könyvtárak igénybevételének jelentős növekedését hozza magával. A folyamat már az elmúlt években megindult, ideiglenesen lassítható, de leállíthatatlan.

Végül egy áttételesebb, de nem kevésbé fontos adalék. *Andorka Rudolf* a mai magyar társadalom tudati állapotának jellemzéséhez *Durkheim* és *Merton* klasszikussá vált kategóriáját az

anómia (a normák elvesztése, norma nélküli állapot) fogalmát idézi fel, miközben adatok garmadájával bizonyítja a kulturális, viselkedési normák, szabályok fellazulását, megszűnését, hatékonyságuk elolvadását: Például a magyar lakosság százezer lakosra vetített öngyilkossági arányszáma 1954-ben 17,7, 1992-ben pedig 38,7 volt, a májzsugorodás (köztudottan az alkoholizmus mérőszáma) 1950-ben 5,0, 1992-ben már elérte a 70,5-öt, az 1993 tavaszán megkérdezettek 39%-a teljesen egyetértett azzal az állítással, hogy "aki vinni akarja valamire, az rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon", 25% szerint pedig "manapság alig tudok eligazodni az élet dolgaiban".

Hasonlóképpen ennek a belső iránytűnek a megzavarodásaként, működésképtelenségeként értelmezi a politikai pártok szavazóinak sodródását, befolyásolhatóságát, a pártpreferenciák instabil, kiszámíthatatlan jellegét. Erre a politikai-kulturális instabilitásra lehet ugyancsak következtetni az öt kelet-közép-európai volt szocialista országban és Ausztriában végzett vizsgálat eredményeiből, amelyben a *Közel érzi-e magát valamely politikai párthoz vagy mozgalomhoz?* kérdésre igen választ adók aránya Magyarországon volt a legkisebb: 14%¹¹.

"A kultúra nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnes, irányítója." - vélekedik Németh László¹². Nos, ez a belső mágnes, kohéziós erő és szabályozó elv a fentiek és még egy sor további bizonyíték (az abortuszok száma növekszik, az élveszületés csökken, kriminalitás, drogfogyasztás) szerint is gyengül, s mi a humanista, nevelői elkötelezettségű, a szociálisan érzékeny, de mégis liberálisan szolgáltató könyvtárosok mélyen tudjuk, hogy ez az "életet szabályozó elv", a belsővé váló magatartásnormák, példák összessége éppen a klasszikus kultúrán, jelesül a szépirodalmi

olvasmányokon keresztül örökíthető át a legkevésbé direkt, tehát a leginkább hatékony módon.

A politikai jellegű szélsőségekkel és a növekvő médiamanipulációval szemben csakis ez, a pedagógusok, az orvosok, a lelkészek és könyvtárosok, tehát az organikus értelmiségiek segítségével közvetített kulturális tradíció adhat belső biztosítékokat.

Milyen címkét szeretnénk tehát mellényünkre tűzve viselni 5-10 év múlva? Diplomás raktáros, szakmunkás? Mentálhigiénés, szociális munkás könyvtáros? Információ-menedzser? Netán az új technikát könnyedén működtető, de a hajdani elnevezést és ethoszt kissé szegénylősen, mégis vállaló értelmiségi, könyvtáros?

Irodalom

1. GEREKEN Ferenc – NAGY Attila: Azonosságtudat és olvasáskultúra. In: Valóság, 1994. 9.sz. 15-30.p.
2. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtárosok képzettsége. In: Könyvtári Figyelő. Új folyam. 41. 1995. 2.sz. 236-250. p.
3. Településeink könyvtári ellátása 1993. Könyvtári statisztikák 1994. Budapest OSZK.
4. ELLEY, Warwick B.: How in the world do students read? Hamburg, The International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 1992.
5. NAGY Attila: Hol terem a jó olvasó? In: Magyar Pedagógia, 1994. 3-4.sz. 231-251.p.
6. ELLEY, Warwick B.: im. 32-36.p.
7. KATSÁNYI Sándor: Séta ideáink bölcsőhelye körül. In: Könyvtáros, 1991. 1.sz. 5-8. p.
8. HAVAS Katalin: Levél a tájékoztatásról. (Kézirat). 1995. Budapest FSZEK
9. MANNHEIM, Karl: Essays the sociology of culture. London, Routledge and Kegan, 1956.
10. ANDORKA Rudolf: A magyar társadalom: a múlt öröksége, a rendszerváltás problémái és a lehetséges jövőbeli fejlődés 2005-ig. In: Valóság, 1995. 2. sz. 60-90. p.
11. ANDORKA Rudolf: uo.
12. NÉMETH László: Az én katedrám. Budapest, Magvető-Szépirod.K., 1969. 98. p.